

УДК 37.091.4 Сухомлинський (477)

А. М. Луцок,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІППО)

Василь Сухомлинський: біографічний та педагогічно-історичний аспекти

Розглянуто становлення і розвиток творчої особистості В. О. Сухомлинського у відповідний період історії України та його науково-педагогічну новаторську діяльність.

Ключові слова: *родина, навчання, війна, педагог-новатор, педагогічна система, гуманістичні ідеї, педагогічні праці, міжнародне визнання.*

Lutsiuk A. M. Vasyl Sukhomlynskyi: Biographical and Pedagogically-Historical Aspects.

The article examines the establishment and development of V. O. Sukhomlynskyi's creative personality in the corresponding period of Ukrainian history and his innovative scientific and pedagogical activity.

Key words: *family, education, war, pedagogue-innovator, pedagogical system, humanistic ideas, pedagogical works, international recognition.*

Постановка проблеми. Творчість та педагогічну спадщину славетного педагога-гуманіста, педагога-практика ХХ століття важко переоцінити. Діяльність учителя в сучасних умовах зазнає значної трансформації і перебуває в залежності від соціально-культурних змін, що відбуваються в Україні. Гуманістичні ідеї В. О. Сухомлинського – це ідеї майбутнього громадянського суспільства. Педагогічні надбання Василя Олександровича з кожним роком привертають усе більшу увагу науковців як у нашій країні, так і за кордоном. Розроблена українським практиком педагогічна система, у центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість, збагатила науку новаторськими ідеями й положеннями, значно розширила теорію та освітню виховну практику і є своєрідним модернізаційним етапом розвитку вітчизняної педагогічної думки, що заслуговує на творче використання в сучасних закладах освіти.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Різноманітні аспекти життя та інноваційної педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського розглядалися в статтях і книгах М. Ярмаченка, М. Красовицького, О. Сухомлинської, О. Савченко, І. Бега, М. Сметанського, І. Зязюна, М. Антонця та інших, які присвятили свої праці аналізу складових

його педагогічної системи, виділенню етапів їх становлення й розвитку.

Спадщину українського педагога-новатора також досліджували Х. Франкос (Греція), Лі Цзихуа (Китай), В. Іфферт, Р. Штайник, Е. Гартман (Німеччина), М. Библюк, С. Лашин (Польща), Л. Мілков (Болгарія), А. Кокеріль (Австралія) та інші.

Аналіз наукових праць, присвячених вивченню життєвого і творчого шляху В. О. Сухомлинського, дозволяє простежити загальні тенденції з формування його педагогічних поглядів та внеску у вітчизняну і світову педагогічну скарбницю.

Мета статті полягає в тому, щоб описати на основі узагальнених біографічних та творчих здобутків становлення унікального педагога-новатора В. О. Сухомлинського і використання запропонованих матеріалів в освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Рішенням 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 2018 році 100-ліття від дня народження Василя Сухомлинського відзначається на міжнародному рівні. Підтримали подання України національні комісії у справах ЮНЕСКО різних країн: Німеччина, Польща, Китай, Велика Британія та Австралія.

Верховна Рада України прийняла Постанову про урочисте відзначення у 2018 році на державному рівні

пам'ятних дат і ювілеїв, де вказано й В. О. Сухомлинського. Рекомендовано, з огляду на це, проведення відповідних заходів на всіх рівнях: державному, регіональному, місцевому, в наукових і освітніх закладах, висвітлення подій у ЗМІ [5].

Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918 року в с. Василівці Онуфріївського району Кіровоградської області (колишнього Олександрійського повіту Херсонської губернії) у незаможній селянській родині. Світогляд всесвітньо відомого педагога-гуманіста формувався у складний для України період. Ідеї побудови комуністичного «щасливого» суспільства були насичені революційними потрясіннями, зубожінням людей, громадянською війною, насильницькою колективізацією, геноцидом українського народу. Проте жовтневі події, причиною яких був утопічний романтизм комуністичних ідей, спонукали до творчості багато мільйонів людей, що відображено й у життєвому шляху Василя Олександровича. Тому він залишався у вихованні дитини проповідником свободи, рівності, правди, безкорисливості, братерства, захисту знедолених і безпомічних.

У 1926–1933 роках В. О. Сухомлинський навчався у Васильківській семирічній школі, де був одним із кращих учнів, учився добре і старанно, любив читати, гарно малював. Щоб зібрати гроші на книги, фарби, зошити, Василько з однолітками і братами ходили на Новий рік засівати й щедрувати. А під час літніх канікул брати Сухомлинські працювали в колгоспі: були погоничами на жатках і гребках, збирали колоски, скиртували соломі, заготовляли лікарські рослини.

Після закінчення школи Василь вступив на підготовчі курси при Кременчуцькому вчительському інституті й став студентом філологічного факультету. Однак через хворобу змушений був перервати навчання. В 1935 році сімнадцятирічним юнаком розпочинає педагогічну діяльність. Працював піонервожатим, учителем української мови і літератури у Васильківській та Зибківській школах рідного району.

Василь Олександрович у 1936 році продовжив навчання, а в наступному закінчив заочне відділення Полтавського учительського інституту, склавши екзамени екстерном. Одержав диплом учителя української мови і літератури середньої школи. «З великою теплотою згадую про Полтавський педагогічний інститут, який закінчив, – писав він згодом у праці „Павліська середня школа“, – про викладачів педагогіки, літератури, історії. Тут педагогіка була не засушеними висновками, а живою яскравою розповіддю про мистецтво виховання, про методи впливу на свідомість і почуття» [10, с. 32].

У 1938 році працює спочатку вчителем, а через деякий час – завідуючим учбовою частиною в Онуфріївській середній школі. Молодий учитель української мови і літератури особистим прикладом

залучав дітей до корисних справ. Намагався більше часу проводити з ними на уроці, в гуртку, в поході, не зловживаючи повчаннями. Запалював допитливість до народної творчості, краси навколишньої природи, чарівного світу книжок, живопису, музики.

Мирна праця на педагогічній ниві була перервана війною. У липні 1941 року В. О. Сухомлинського призвали до лав Червоної армії. В бою за село Клепінине під Ржевом 9 лютого 1942 року був поранений, довго лікувався в евакогоспіталях. Тяжким було поранення в руку. Хірурги хотіли її ампутувати. Але він не дав цього зробити. На їх запитання: «Ви що – артист?», він відповів: «Ні, я вчитель!» Лікарю довелося двічі оперувати Василя Олександровича, але руку він усе-таки не ампутував. Був комісований з армії як інвалід війни II групи. Хоча лихоліття війни і залишилися у його спогадах гіркою втратою рідних і близьких, але героїчну боротьбу народу проти коричневої чуми він визнавав проявом любові до Батьківщини. Молодому поколінню у своїх творах заповідав пам'ятати уроки трагічної історії, а педагогам – використовувати їх з метою виховання у дітей поваги, гордості за своїх предків, формувати патріота і громадянина.

Після поранення та численних госпіталів В. О. Сухомлинський починає працювати директором Увинської школи в Удмуртії: викладає російську мову, літературу, математику. Головними завданнями для молодого директора є створення умов для навчання учнів, якість уроків, робота гуртків, патріотичне і трудове виховання школярів, організація їх праці на допомогу сім'ям фронтовиків. Там же, у 1944 році, одружується з Ганною Іванівною Дев'ятовою, яка усе своє життя підтримувала і допомагала становленню педагога-новатора, створювала сімейний затишок.

Навесні 1944-го В. О. Сухомлинський разом із дружиною повертається на Батьківщину – Україну, в щойно визволений Онуфріївський район Кіровоградської області. Чотири роки працює завідуючим районним відділом народної освіти, як адміністратор вирішує складні життєві завдання повоєнної освіти (відбудова шкіл та створення їх матеріальної бази, добір педагогічних кадрів, методичне забезпечення навчально-виховного процесу, організація харчування, допомога дітям війни) й одночасно вчителює. В липні 1948 року Василя Олександровича, на його особисте прохання, призначають директором Павліської середньої школи (селище Павліш цього ж району). Цим навчальним закладом він керував до останку життя, двадцять три роки стали новаторським періодом його науково-практичної та літературно-публіцистичної діяльності. Завдяки зусиллям і творчій енергії невтомного директора звичайна школа стала незабаром справжньою лабораторією передової педагогічної думки.

З 1949 року В. О. Сухомлинський ознайомлює громадськість із власними реформаторськими поглядами на розвиток школи не тільки в місцевій періодиці, а й республіканських та всесоюзних виданнях. У 1952 році він починає активно друкуватись у науково-педагогічних журналах «Радянська школа», «Українська мова в школі», «Народное образование», «Советская педагогика», «Начальная школа», «Семья и школа», «Вожатый». З'являються його статті в перекладі на молдавську, вірменську, грузинську, казахську та інші мови народів СРСР, друкуються вони в НДР, Польщі, Югославії, Румунії, Болгарії.

У 1955 році Сухомлинський захищає в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка кандидатську дисертацію на тему «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Його ім'я як автора наукових праць стає широко відомим, тому в 1957 році його обирають членом-кореспондентом АПН РРФСР. 1958 рік – присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, 1960 рік – нагороджено орденом Леніна, 1968 рік – член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР.

На найвищий щабель своєї педагогічної творчості Василь Олександрович піднявся у шістдесяті роки. Після XX з'їзду КПРС у 1956 році почалася часткова демократизація радянського суспільства. «Хрущовська відлига» стала поштовхом для появи серед творчої інтелігенції «шістдесятників», до них відносився і В. О. Сухомлинський. Яскравий і самобутній талант педагога-дослідника й педагога-публіциста проявився з особливою виразністю і силою. Саме у ті роки він написав найкращі книги, статті, художні твори для дітей та юнацтва. Починаючи із 1960 року, Василь Олександрович пропонує твори, у яких описує власну педагогічну систему, центром якої є особистість дитини: «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання», «Сто порад учителям», «Батьківська педагогіка», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям» та інші.

За кожною з названих книг – копітка праця, глибокі роздуми, дослідження, аналіз, нерідко велике нервово напруження. Чимало проблем виникало з публікацією творів. Автору часто рекомендували їх доповнити, переробити.

В офіційній радянській педагогіці спочатку не була сприйнята книга «Серце віддаю дітям». В. О. Сухомлинському настійно пропонували «показати засоби і шляхи всебічного розвитку особистості, звернувши особливу увагу на комуністичне виховання», «формування у дітей класової ненависті», «розповісти, що собою являє партія комуністів, партія Леніна» та ін. Рукопис книги із негативними рецензіями повертали автору, видавництва відмовлялися її друкувати [7]. Вперше книга побачила світ у 1968 році в НДР, що було несподіванкою для радянських видавців. Факт виходу

твору радянського автора спершу за кордоном був неприпустимим у ті часи, тож Сухомлинський отримав партійну догану. Проте комуністичній владі становище треба було виправляти, а тому 1969 року стражденна книга в терміновому порядку виходить у видавництві «Радянська школа». На сторінках центральних і регіональних газет та журналів з'являються блискучі рецензії, схвальні відгуки, їх автори – авторитетні вчені, відомі журналісти, керівники шкіл, учителі. Праця була удостоєна першої премії Педагогічного товариства УРСР (1973) і Державної премії УРСР (1974). На думку президента Академії наук УРСР академіка Б. Є. Патона, «Серце віддаю дітям» стала визначним явищем у галузі педагогіки, суспільних наук [3, с. 68]. Підтвердженням тому є те, що книгу видавали 55 разів 32 мовами світу.

В. О. Сухомлинський свої гуманістичні педагогічні ідеї вперше запропонував в «Етюдах про комуністичне виховання» (1967), які публікувались у журналі «Народное образование» [8, с. 40–43]. Головні думки автора: довіра й повага до особистості дитини, творчість дитини через пізнання та самопізнання, розвиток природних задатків особистості, виховна і розвивальна сила слова, формування загальнолюдських цінностей. Але радянська педагогіка звинуватила автора «Етюдів...» у проповіді «абстрактного гуманізму». В «Учительской газете» за 18 травня 1967 року друкують статтю Б. Лихачова «Потрібна боротьба, а не проповідь», де вчений критикує Василя Олександровича за... проповідь християнської моралі всепрощення. «Замість конкретної й чіткої програми, викладеної в Моральному кодексі, – пише Б. Лихачов, – вводиться туманне поняття, іменоване людяністю... Спроба нав'язати справжнім майстрам педагогічного процесу прагнення здійснити виховання на основі міфічної людяності шкідлива і в сучасних умовах приречена на провал».

Постійні стресові ситуації негативно позначились на моральному самопочутті, здоров'ї В. О. Сухомлинського. Він тільки повернувся з лікарні після операції, прочитав статтю, – втратив свідомість і знову опинився на лікарняному ліжку. Лист-відповідь, написаний Б. Лихачову засновником педагогіки гуманізму, за вказівкою партійних органів не був надрукований.

У творчій спадщині В. О. Сухомлинського ми знаходимо цінні поради з використання у педагогічній науці досвіду народного виховання, народної педагогіки. Він пропонує і реалізує у навчально-виховному процесі Павлиської школи українську етнопедагогіку, що і є основою формування в особистості українського світосприйняття. Історія народу, рідна українська мова, жанри дитячої усної народної творчості позитивно впливають, як він твердо переконаний, на світогляд майбутнього покоління, набуття

патріотичних і громадянських рис із українською ментальністю. Звернення Василя Олександровича до національних витоків були позитивно прийняті та схвалені окремими офіційно-партійними особами. Саме за ініціативою першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста педагога-новатора нагороджено в 1968 р. золотою зіркою героя соціалістичної праці та другим орденом Леніна.

У 1970 році здоров'я В. О. Сухомлинського погіршується, хвороба прогресує. Все частіше турбують нестерпні болі. Від необхідного стаціонарного і санаторного лікування відмовився, хотів завершити розпочаті справи. У розквіті творчих сил, життєвої і педагогічної мудрості 2 вересня 1970 року обірвалося життя видатного педагога, талановитого вченого, блискучого публіциста. Лише на 52 році життя відійшов він у вічність, залишивши по собі глибокий і яскравий слід.

Хоча земний шлях Василя Олександровича і завершився, але його творчість продовжувала давати поради педагогам. Після смерті побачили світ: «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Листи до сина» (1978), де автор поглиблює свої гуманістичні ідеї у розвитку духовності особи.

Доробок В. О. Сухомлинського справді вражає – близько 50 книг, 500 наукових статей, майже 1500 оповідань і казок для дітей. На початок XXI ст. вийшло 65 його творів 59 мовами народів світу, загальним тиражем близько 15 млн примірників.

В умовах модернізації освіти незалежної України досвід видатного вчителя набув нового звучання. Інтерес до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського не лише в Україні, а й у світі зростає.

Активно працює Українська асоціація імені Василя Сухомлинського (1991), керівником якої є академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О. Я. Савченко. Асоціація об'єднала викладачів, науковців, учительство, студентство. Починаючи з 1993 року, вона за підтримки Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних

наук проводить всеукраїнські педагогічні читання під загальною назвою «В. О. Сухомлинський і сучасність» у різних регіонах України (перші проведено у м. Луцьку).

Твори педагога-новатора видано німецькою, англійською, французькою, польською, чеською, лаоською, кхмерською, фінською мовами. Їх читають у США, Бразилії, Росії, Австралії, Іспанії, Португалії, В'єтнамі, Таїланді, Японії, в арабських країнах. Створено Міжнародне товариство послідовників Сухомлинського (Німеччина, Марбур, 1990), Всекитайське товариство прихильників В. Сухомлинського (1998). До речі, особливою популярністю творчість Василя Олександровича користується в Китаї, де великими тиражами видано майже всі його праці. «Перебуваючи у цій країні, я не зустріла жодного педагога, вчителя, викладача, для якого ім'я Василя Олександровича було б невідомим», – пише Ольга Сухомлинська, доктор педагогічних наук, академік АПН України [2].

Наукове дослідження спадщини видатного українського педагога і досвіду творчої реалізації його ідей у сучасній школі, в системі освіти нашої держави і зарубіжних країн є підтвердженням її актуальності та інноваційності.

Висновки. Модернізація освітнього процесу, коли відбувається перехід на новий зміст, структуру і 12-річний термін виховання і навчання, вимагає від учителів і науковців переосмислення багатьох педагогічних канонів. Сучасна нова українська школа потребує нетрадиційних ідей і теорій, що відповідали б оптимальному розвитку дитини як особистості, патріота, інноватора, й сучасним потребам громадянського суспільства. Сьогоднішній учитель зобов'язаний володіти умінням навчатися протягом життя, адже це ключова освітня компетентність його професіоналізму. Соціальна зумовленість методологічної перебудови освіти, потреби педагогічної практики вимагають більш ґрунтовного вивчення життєвого шляху і педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Література

1. Аймедов К. В., Бабієнко В. В., Бабієнко В. А., Сторож В. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського. Загальна педагогіка та історія педагогіки: підручник. Київ: Вид. дім «Слово», 2014. С. 186–195.
2. Ліпей О. В. «"Учитель, герой і поет...": до 90-річчя від дня народження видатного педагога і письменника Кіровоградщини В. О. Сухомлинського: (інформаційно-консультативний матеріал)» / Кіровоград. обл. б-ка ім. Т. Г. Шевченка. URL: http://librarychl.kr.ua/pro_bib/nah_vud_uchitel.php
3. Павко А. І., Курило Л. Ф. Інтелектуальний потенціал педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. *Міжнар. наук. вісн. ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»*. 2014. № 2. С. 62–80.
4. Проніков О. К. Педагогічна діяльність і творча спадщина В. О. Сухомлинського (1918–1970 рр.) Історія педагогіки: курс лекцій. Київ: Вид. дім «Слово», 2015. С. 288–293.
5. Савченко О. Я. Ідеї В. Сухомлинського у просторі української освіти. *Початкова шк.* 2018. № 4. С. 1–3.
6. Сухомлинська О. В. Сухомлинський Василь Олександрович. *Українська педагогіка в персоналіях*: навч. посіб. для студ. ВНЗ: у 2 кн. Кн. 2. XX ст. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. С. 380–386.
7. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям: наук.-попул. вид. Харків: Акта, 2012. С. 1–538.
8. Сухомлинський В. А. Этюды о коммунистическом воспитании. *Народное образование*. 1967. № 12. С. 40–43.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибр. твори: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976–1977. Т. 3. С. 283–582.
10. Його ж. Павлівська середня школа. Там само. Т. 4. С. 7–390.